

helyett nem *partem-e?* – 192, 9: *experiatur seriam rerum* helyett nem *seriem-e?* – 194,9: *propinquat* jelen idő a sok múlt között gyanút kelt, jobban illeszkednék a mondandó szövegébe a *propinquabat* vagy *propinquaverat*. – 195, 3 *Regina licet tantis lucretur et eripiat filium lugubraminibus* helyett meggondolandó a mondat közepének illetően átalakítása: *lucretur, ut eripiat*. Ugyanitt 29: az *avidus princeps festinabat* érthető ugyan, mégis megkockáztatnám a *preceps* (*praeceps*) behelyettesítését.

Bocsánatot kérek amiért ilyen hosszan eljártam a szöveg fölvetette problémák megoldási kísérletével. De mennél többet forgatja az olvasó ezt a kítőfő kiadást, annál több ötlete támad. És csak sajnálhatja, hogy Thuróczy nyelvét, stílusát még senki nem vette tüzetes vizsgálat alá. Ez a munka még hátravan, és föltétlenül elvégzendő! Jó alapot szolgáltat hozzá az új edíció.

Nem hallgathatom el azonban, hogy néhány ponton – úgy érzem: jogos – hiányérzetem van. Sajnálattal hiányolom az idézetek elejéről és végéről az idézőjeleket; a szöveg eléggé zsúfolt, tagolatlan szedésében ez a körülmény még nehézkesebb teszi a tájékozódást. – A fejezeteket részreke tagoló számolás gyakran formális; egy-két sorral lejjebb vagy följebb sokkal alkalmasabb

mondatkezdet kínálkozott volna e célra. (Például a 45. részt a *Preterea* [23,2] helyett logikusabb lett volna az *Econtra*-nál [23, 5] kezdeni; a 66. rész már csak azért sem kezdődhet a *Cum*-mal [27, 6], mert ezt kisbetűvel kellene írni, lévén a megelőzőtől függő mellékmondat kötőszava stb.) – Nagyon hiányoznak a forrásmegjelölések. Tudom, hogy többek között ezek is megtalálhatók lesznek a kommentár-kötetekben; ennek azonban az lesz az ára, hogy a legegyszerűbb locus megkereséséhez is legalább két könyv szükségeltetik majd. – Különösképp hiányzik pedig a Thuróczy által szándékosan a függelékben elhelyezett *Carmen miserabile*. Nem hiszem, hogy valami is indokolhatná e fontos és nehezen hozzáférhető szöveg mellőzését. Gondoljuk meg: hány hazai vagy külföldi olvasó lesz kénytelen emiatt csonkán használni ezt a kiadást! Azt hiszem ezúttal is igaz az, hogy kis megtakarítással nagy pazarlást követünk el!

S visszatérve még egyszer a kommentár-kötetek kérdésére: türelmetlenül várjuk megjelenésüket. De – s talán nemcsak a magam véleményének adok ezzel hangot – a magyarázatok csakis *élő világnyelvre* lefordítva lesznek igazán használhatók!

Boronkai Iván

DOMINIQUE RÉVÉREND: BETHLEN MIKLÓS EMLÉKIRATAI

Fordította Toldy István. Az utószót és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla. A szöveget gondozta, a szó- és földrajzi névmagyarázatokat készítette Steinert Ágota. A képeket válogatta Cennerné Wilhelmb Gizella. Bp. 1984. Helikon K. 239 I.

Bethlen Miklós francia nyelvű apokrif emlékiratainak magyar újrakiadásához írt utószavában régóta izgató irodalomtörténeti problémát old meg végérvényesen Köpeczi Béla. Egy különös sorsú könyvet helyez vissza saját korába – szertefoszlata a szerzőség, a megjelenés, a fogadtatás és a magyar fordítás körüli találgatások kételyeit.

A magyar és a francia irodalomtörténetírás Bod Péterre, illetve Sacyra visszanyúló hagyománya egészen századunkig örökítette tovább Bethlen Miklós francia emlékiratainak híret, jóllehet a XIX. századi Bethlen-szakértők (Szalay László, Szilágyi Sándor) már kétségbevonhatatlanul igazolták a mű apokrif voltát. Köpeczi, miközben végleges választ ad a szerzőség kérdésében, felgöngyölíti előttünk a mű kiadástörténetét is – a minimumra csökkentve ezáltal a

fiktív memoár körüli bizonytalanságokat. Tőle tudjuk, hogy a *Mémoires historiques du Comte Bethlen-Niklos, contenant l'histoire des derniers troubles de Transylvanie* című munka először 1736-ban jelent meg amsterdami nyomdajelzéssel, de tulajdonképpen Rouenban. Hamarosan, már 1739-ben elhagyta a sajtót a mű hitelesebb, mert a regényes elemeket elhagyó változata is, a Rákóczi-szabadságharcot a francia közönség előtt feltáró és igazoló *Histoire des Révolutions de Hongrie* redakciójában. A Bethlennek tulajdonított emlékirat a XVIII. századi Erdélyben és Magyarországon úgyszintén komoly érdeklődésre talált, latinra és magyarra egyaránt fordították, másolták, terjesztették, s első részének fordítása 1804-ben Kolozsvárott nyomdafestéket is látott. A Nemzeti Játék Szín javára készült kiadás címé-

ben – Gróff Bethlen Miklós ifjúkori életének, úgy Erdélyországi akkori történeteinek tulajdon magától Frantzia Nyelven való Le írása – még szélesebb körben terjesztette Bethlen szerzőségének mítoszát.

A teljes magyar fordítás megjelenésekor, 1864-ben a fordító és a kiadó, Toldy István – a Ferenc fia – és Szilágyi Sándor, főként az Ön-életírást kiadó Szalay László megállapításai eredményeként már világosan látták, hogy a mű mögött semmiképpen sem az erdélyi kancellárt kell keresniök. Köpeczi Béla helyszíni kutatásai megerősítik a korábbi kutatók sejtéseit, s az ő állításait immár irodalomtörténeti tényként kell kezelniük és elfogadnunk. A *Mémoires* szerzője az antikarteziánus szellemiségű Dominique Révérend abbé, aki 1677 elején Erdélyben járt, s mint diplomata jelentős eredményt mondhatott magáénak: tevékenyen részt vett az ún. varsói szerződés előkészítésében, amely a magyarországi elégtelenség és Erdély, valamint XIV. Lajos között jött létre, s amely egyezmény évtizedekre a legfontosabb diplomáciai fegyvertény volt a Habsburgok hátában szerveződő ellenállásnak.

A mű tényleges szerzője valóban találkozhatott Bethlen Miklóssal, aki a francia diplomata látogatásakor volt éppen szabadulófélben, vagy már ki is szabadult fogarasi börtönéből. Bethlen francia nyelvtudása révén is felkelthette a vendég érdeklődését és szimpátiáját, amit csak fokozhatott a megismert foglyo európai műveltség és látóköre, valamint igazságtalan bebörtönöztetése. Feltehetőleg a találkozásaik során szerzett információk szolgáltatták a regényes életrajz főbb mozzanatait, az alapanyagot, amelyre és amelyből aztán Révérend saját szemszöge, politikusi és írói programja szerint építette művét.

Az Erdély történelmét Bethlen Miklós sorsán keresztül 1659-től 1690-ig bemutató *Mémoires* három jól elkülöníthető egységre tagolódik. A tulajdonképpeni első rész főként Bethlen 1676-ig történt életeseményeinek néhány reális adataira alapozódó, fiktív életregény, amely a francia précieux irodalom kívánalmainak megfelelően a fiktív szerelmi regény kereteit felhasználva Erdély történelmének a fikcionalitás engedte megközelítően pontos eseménytörténetét adja. A szerző valószínűleg a Bethlen Miklóstól szerzett értesüléseit egészíti ki hasznosan Bethlen János *Rerum Transylvanicarum libri quatorjának* leírásaival, mely forrás használatára meggyőzően mutatott rá a szövegkritika.

A mű történeti szempontból – és a nem a naiv regényességet kereső hazai olvasó számára –

nagyobb becsű része Révérend abbé Erdélybe érkezéssel kezdődik, s 1680-ban Franciaországba való visszatéréssel zárul. E rész miközben „beszámoló” Révérend diplomáciai működéséről, egyben megbízható értesülésekkel, a magyar történetírás számára is számontartandó tényekkel és jellemzésekkel szól a bujdosók és Franciaország kapcsolatáról és annak lazulásáról, a mozgalom belső helyzetéről, viszonyairól és alakjairól. Szemtanúként vagy az események részeseként olyan adalékokkal szolgál, amelyek ismeretlen, de hiteles mozzanatai lehetnek a kor valóságának. Különös figyelemre érdemesek azon észrevételei, megjegyzései, amelyek a külföldi, a fejlettebb Nyugat képviselője szemével látott és megfigyelt erdélyi hétköznapiokról, szokásokról, viseletről, bútorról, életformáról tudósítanak.

A kötetzáró harmadik egység már nem is Révérend abbé kezétől származik. Az abbé 1680-as hazatéréseével valójában befejeződő műhöz a szerző barátja és munkája sajtó alá rendezője, Le Coq de Villeray fűzött krónikaszerű évenkénti feljegyzéseket Erdély 1680–1690-es évtizedéről – főleg Leclerc Thököly-életrajza és a korabeli francia sajtó híradásai alapján.

A mai, modern kiadás Toldy István *Gróf Bethlen Miklós történeti emlékjairól* címmel 1864-ben megjelent fordítását vette alapul, Steinert Ágota gondozásában, Köpeczi Béla jegyzeteivel és utószavával. Az utószó több szempontból is rendkívül hasznosnak és informatívnek bizonyul. Egyrészt – egyszerismindenkorra szeretefosztatva egy legendát – elszakítja Bethlentől a sokáig neki tulajdonított művet, másrészt bemutatja végre a magyar olvasóközönségnek a valódi szerzőt. Rámutat műve erényeire és hibáira. A regényesség és a történetiség műben jelentkező problematikáját sikeresen oldja fel a kor précieux irodalmi divatjának magyarázatával. Érdekes azonban, hogy a korabeli kritika – amint arra a mű utóéletével és fogadtatásával foglalkozva Köpeczi Béla rámutat –, előtte járván a közízlésnek, éppen a regényesség miatt illeti bírálattal a szerzőt.

Toldy István százhusz éves szövege ma is élvezhető olvasmány, archaizálása nem erőszakolt, a XVII. századi magyar nyelv alapos ismeretéről tanúskodik. Ám a kötet változtatás nélküli új kiadása és utólagos jegyzetelése már jelentős gondokat vet fel. Nem a legszerencsésebb ugyanis a választott megoldás: sem az utószó, sem a jegyzetek nem térnek ki a *Bethlen Miklós rövid élete* (Szilágyi Sándortól), sem *A francia kiadó előszava* tartalmazta tárgyi tévedések, anakronizmusok

javítására-helyesbítésére. Annál különösebb ez, hogy a szakember a kötet bizonyos állításainak igaztalan voltára külön felhívja a figyelmet. Emek – javítatlan-említett maradván, újra átmennek a köztudatba. Pl. Bethlen Miklós nem volt Kővár főparancsnoka (8.) – Huszt főkapitánya volt. Bécsi fogságában haláláig sem kapott engedélyt a hazatérésre – nemhogy, mint a kötet állítja, nem élt volna azzal (10.). Vagy másutt: az osztrák ház nem 1713, azaz „Apafi fiának, az utolsó fejedelemnek halála után” lett Erdély ura (13.), hanem majdnem negyedszázaddal korábban.

A jegyzetelés hasonlóképpen egyaránt felvet elvi és gyakorlati problémákat. A fikciós részek naivitásai, a gáláns szerelmi történet áthistorizálása a francia közlés szerint, mint az utószó jelzi is, nem kíván kritikai állásfoglalást. Ahol viszont történeti tények, személyek, események kerülnek hamis vagy téves beállításba – a korszerű tudományosság szerint feltétlenül jelzést követelnek, amint azt a jegyzetek vagy az utószó az esetek többségében el is végzi. Más esetekben viszont – érthetetlen módon –: nem, vagy pontatlanul. Így alapvetően elhibázottnak tartom az 5. sz. jegyzetet, s nem pontos a 26. sz. jegyzet sem, amely szerint Bethlen Nyugat-Európába menet nem járt Bécsben. Az igaz, hogy a bécsi akadémián nem tanult – ellentétben a főszöveg állításával –, viszont Bécsben alapvető élményeket, benyomásokat, életre szóló tapasztalatokat szerzett. (Ld. Önéletírása.) A 39. sz. jegyzet nem fedi a valóságot: Bethlen Farkasnak nem volt György nevű testvére. Bethlen Gergelyről van itt is szó, mint a 88. sz. jegyzet helyes korrekciójában.

A 47. sz. jegyzet némi kiigazításra szorul: Zrínyi Pétert és Frangepán Ferencet valóban Bécsúj-helyt végezték ki, de Nádasdy Bécsben, Bónis Ferenc pedig Pozsonyban került hóhérré. Helyesbiteni kellett volna még – többek közt – azt, hogy az állítottakkal szemben nem Bethlen Miklós volt Bethlen János egyetlen gyermeke – gondoljunk Pálra, aki szintén külföldöt megjáró akadémikus volt, vagy a második feleségtől származó Sámuelre. (126.) Ugyanígy korrekciót érdemelt volna a 136. lap állítása, miszerint Thököly Imre apjának is Imre volt a neve, valamint az, hogy idős Apafi Mihály végrendeletében *gyermekeiről* beszélt, s második Apafi Mihályt mint *legidősebb* gyermekét ajánlotta volna a császár kegyeibe, hiszen apja halála idején már csak ő volt egyetlen élő gyermek. (Egyáltalán: tud a szakirodalom ilyen értelmű végrendelet-ről?) (196.)

A fentemlített hiányosságok nem kardinális hibák, csupán szeplők Bethlen Miklós apokrif emlékiratai (szöveg)testén. Megemlékezésünkkel a mű fontosságát tiszteljük meg, mert egyetértünk az utószó írójával abban, hogy Révérend abbé műve „mind irodalomtörténeti, mind pedig történeti szempontból érdekes alkotás.” Feltétlen érdeme, hogy „munkájával sokkal megbízhatóbb képet adott Erdélyről és a bujdosók mozgalmáról, mint a korabeli más külföldi kiadványok”. S számunkra az sem mellékes, hogy erdélyi utazása során olyan dolgokat is észrevesz és rögzít, „amelyeket a hazaiak nem tartottak feljegyzésre érdemesnek”.

Jankovics József

WESSELÉNYI ISTVÁN: SANYARÚ VILÁG

Napló 1703–1708. I. 1703–1705. Közzéteszi Magyar András. II. 1707–1708. Közzéteszi Demény Lajos, Magyar András. Bukarest, 1983–1985. Kriterion 731, 896 l.

Bánffy György gubernátor vejének, Wesselényi Istvánnak (1674–1734) kényszerű nagyszabados tartózkodása idején írt naplójának végre-valahára napvilágot látott kötetei (az 1706-ban írt ez ideig nem került elő) a kuruc szabadságharc, elsősorban Erdélyt érintő történetének nélkülözhetetlen forrásai. Politikai, katonai, társadalmi, gazdasági, művelődéstörténeti és még sok más tekintetben fontos értesítéseit eddig kevesen ismerték, alig hasznosították. Pedig híryanysága kimeríthetetlen tárház az idegen katonaság zsarolásai és az elvi-

selhetetlen földesúri terjek miatt felkelt népi kurucság mozgalmának megértéséhez. Ennek indítékait, folyamatát, az erdélyi hadmozdulatokat, jelentős csatákat, kisebb-nagyobb csetepatékat, az országot pusztító, mindkét részről véghez vitt számtalan dúlásokat éppen úgy innen ismerhetjük meg, mint a bécsi politikát megvalósító császári katonai szerveknek az erdélyi országos hatóságok, a Gubernium önállóságát, cselekvési kezdeményezését akadályozó tevékenységét. A naplókban olvasható száz meg száz eset világítja meg az ellent-